

پیشنهاد چارچوبی نو برای کتابشناسی توصیفی - تحلیلی با تأکید بر دیدگاه انتقادی

لیلا عبدی (نویسندهٔ مسئول)
دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شیراز
leilaabdi27@yahoo.com

اکبر صیادکوه
دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شیراز
sayadkoh@hafezshirzu.ac.ir

آمنه سادات طاهریان
دانشجوی دکتری علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه شهید چمران اهواز
ataherian_shirazu@yahoo.com
تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۱۰/۱۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۶/۰۴

چکیده

هدف: با توجه به اهمیت کتابشناسی در تهیه منابع کتابخانه، ضروری است که آنها بر مبنای چارچوبی سازمان‌مند تنظیم شوند تا از اتلاف زمان و هزینه، نارضایتی مخاطبان، یکدست نبودن ساختار و ارزیابی سطحی جلوگیری شود. از آنجایی که بررسی متون حاکی از نبود چنین ابزاری برای تدوین و نقد کتابشناسی‌ها بود، هدف پژوهش حاضر ارائه چارچوبی توصیفی-تحلیلی در این راستا بوده است.

روش: پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های اسنادی است. با اتخاذ رویکردی کیفی، سه دسته از متون مرتبط با موضوع و مسئله پژوهش شامل: ۱. متون کتابشناسی (۴۰۰ منبع)؛ ۲. چارچوب‌های کتابشناسی در متون انگلیسی (در سطحی محدودتر و در دسترس)؛ ۳. متون روش تحقیق و مرجع‌شناسی رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی، بررسی شدند. با توجه به اصل اشباع مقوله‌ها گردآوری داده‌ها تا جایی ادامه یافت که دیگر اطلاعات جدیدی در راستای مسئله تحقیق به دست نیاید. فیش‌ها به شیوه تحلیل محتوای کیفی بررسی، دسته‌بندی و تحلیل شدند و مقوله‌های لازم استخراج شدند. تعدیل و اصلاح مقوله‌ها و چارچوب به دست آمده تا پایان تحقیق همچنان ادامه داشت ضمن آن که با استفاده از نظرات متخصصان مربوط و نیز پیاده‌سازی بر روی ۱۰ کتاب در حوزه اسطوره نیز اعتباریابی گردید.

نتایج: با تحلیل محتوای کیفی، چارچوبی شامل دو قسمت توصیفی و تحلیلی حاصل شد. ۳ مقوله فرعی به دست آمده در بخش توصیفی، اطلاعات کتابشناختی، معرفی کوتاه نویسنده، آثار او، اجزای کتاب و رنوس مطالب را دربر می‌گیرد. بخش تحلیلی خود به دو قسمت موضوعی و انتقادی تقسیم شد. مقوله‌های فرعی به دست آمده در قسمت موضوعی شامل ۳ مورد هدف نویسنده به لحاظ موضوعی، هدف نویسنده به لحاظ نوع مخاطب و نوع اثر به لحاظ تأثیرگذاری است. در قسمت انتقادی نیز که سهم عمده چارچوب حاصل را به خود اختصاص داد، ۲۰ مقوله فرعی شامل چاپ کتاب، اعتبار ناشر، اعتبار نویسنده، تطابق عنوان کتاب با محتوای آن، فهرست مطالب، ارزشیابی پیشگفتار و مقدمه، سبک و نشر، ویژگی منحصر به فرد کتاب، تحلیل مطالب، میزان دستیابی نویسنده به هدف (به لحاظ موضوعی)، میزان دستیابی نویسنده به هدف (به لحاظ تطابق با مخاطب)، میزان پوشش مباحث اصلی کتاب، دیدگاه حاکم بر کتاب یا نشانه‌های سوگیری نویسنده، استقلال مطالب کتاب، نتیجه‌گیری، جدول‌ها و نمونه‌ها، پانویس‌ها و پی‌نویس‌ها، منابع، نمایه‌ها و وضعیت ترجمه، به دست آمد.

اصالت/ارزش: چارچوب حتی الامکان جامع، مانع و نوین حاصل از پژوهش حاضر می‌تواند در تدوین و ارزیابی کتاب‌ها و کتابشناسی‌ها استفاده شود و راهنمای نویسندگان، محققان، منتقدان و مخاطبان آنها باشد و فعالیت‌های علمی مربوط را هدفمند و یکدست کند.

کلیدواژه‌ها: کتابشناسی، کتابشناسی توصیفی، کتابشناسی تحلیلی، کتابشناسی انتقادی

مقدمه

کتابشناسی یکی از بهترین روش‌های کسب آگاهی از وجود و فایده یک کتاب است و «به عنوان یک هنر، عبارت است از راه و رسم تحصیل اطلاعاتی درباره کتاب‌ها و تحقیق و توصیف آنها و بالأخره عرضه کردن آن کتاب به صورت مرتب و منظم و همچنین سیاهه‌ای از نام و مشخصات کتاب‌ها» (مرادی، ۱۳۷۲). هدف اساسی آن نیز کمک به استفاده‌کننده در تشخیص وجود یا شناسایی یک کتاب یا هر ماده دیگر است که امکان دارد شخص به آن توجه کند (بیگدلی، ۱۳۸۶). کتابشناسی در تمام مکان‌ها و زمان‌ها اهمیت فراوانی داشته است. قدیمی‌ترین کتابشناسی، فهرست کتابخانه آشوربانی پال در نینوا بوده است (مرادی، ۱۳۷۲). پس از اختراع صنعت چاپ یعنی زمانی که کتاب راحت‌تر و ارزان‌تر در اختیار خوانندگان قرار گرفت، تعداد کتاب‌ها نیز افزایش یافت و این گستردگی، نیاز خوانندگان و کتابخانه‌ها را به تهیه کتابشناسی بیشتر کرد (مرادی، ۱۳۷۲). به این منظور، کتابشناسی‌های متعدد موضوعی یا فهرست‌گونه با توجه به نیاز و فرهنگ جوامع به وجود آمد تا خوانندگان مختلف با کمک آنها، به راحتی به کتاب‌های مورد نیاز خود دست یابند.

در سده‌های اخیر، شاهد افزایش متون کتابشناسی بوده‌ایم. به همین دلیل و به دلیل تنوع کتابشناسی و فهرست‌ها، محققان مختلف بر آن شدند الگوهای ویژه برای تهیه کتابشناسی تنظیم کنند تا هم انواع مختلف کتابشناسی دارای نظم منطقی باشد و هم منتقدان و کتابشناسان در نقد کتاب، سردرگم نشوند.

در متون کتابشناسی و مرجع‌شناسی شیوه‌های مختلف تقسیم‌بندی و انواع گوناگون کتابشناسی دیده می‌شود؛ برای مثال، عده‌ای کتابشناسی را از دید هدف، دامنه موضوعی، محدوده جغرافیایی، زمانی، شمول، اطلاعات کتابشناختی، شیوه تنظیم، انتفاعی و وضعیت نشر تقسیم‌بندی کرده‌اند. در ادامه، به برخی از این تقسیم‌بندی‌ها اشاره شده است. برخی شامل کتابشناسی تحلیلی و توصیفی است یا در جای دیگر گفته شده کتابشناسی به لحاظ دامنه موضوعی شامل دو نوع عمومی و اختصاصی است. در تقسیم‌بندی کتابشناسی به لحاظ هدف،

در زیر مجموعه‌های این تقسیمات، تفاوت‌هایی دیده می‌شود؛ مثلاً در کتابشناسی توصیفی، بیشتر، جنبه‌های هنری کتاب در نظر گرفته می‌شود و هدف مستقیم آن شناساندن و توصیف مرتب و منظم کتاب‌هایی است که برای تحقیق در زمینه‌ای خاص ممکن است به آنها نیاز باشد یا کتاب‌هایی را شامل می‌شود که خصوصیات مشترک دیگری با یکدیگر دارند. در جای دیگر، در تقسیم‌بندی کتابشناسی از منظر هدف به دو گزینه اشاره می‌شود: ۱. تقسیم‌بندی کتاب در جایگاه یک عینیت مادی که کتابشناسی تحلیلی یا انتقادی نامیده شده است و خود شامل ۳ نوع متنی، تاریخی و توصیفی است؛ ۲. مطالعه کتاب در جایگاه یک عینیت ذهنی که کتابشناسی تنظیمی یا شمارشی نامیده می‌شود (مرادی، ۱۳۷۹).

کتابشناسی تحلیلی که عموماً با عنوان‌های تحلیلی، انتقادی یا تاریخی نامیده می‌شود، تنها برای متخصصان سودمند است. در این نوع کتابشناسی، یک اثر را از هر نظر، به ویژه از دو زاویه، مطالعه می‌کنند: ۱. ویژگی‌های طبیعی چون نوع کاغذ، صحافی و تصاویر؛ ۲. خصوصیات متن برای تعیین اختلافات یک اثر با اثر دیگر. در واقع در این نوع کتابشناسی، کتاب‌شناس خبره یا متخصص موضوعی منابع مربوط به یک موضوع، رشته یا شخص خاص را با دقت بررسی، توصیف، معرفی، تحلیل و نقد می‌کند (مسرت، ۱۳۷۳).

در زمینه تدوین کتابشناسی‌ها نیز تلاش‌های مختلفی صورت گرفته است. می‌توان گفت اولین منبع کتابشناسی که در ایران به سبک جدید چاپ شده فهرست کتاب‌های چاپی فارسی (از آغاز تا آخر سال ۱۳۴۵) اثر خان‌بابا مشار است که جلد اول آن را بنگاه ترجمه و نشر کتاب در سال ۱۳۳۷ و جلد دوم آن را همان ناشر در سال ۱۳۴۲ چاپ کرده است. پس از آن، منابع مختلف کتابشناسی در ایران به چاپ رسید که به دلیل فراوانی این منابع، با بهره‌گیری از شیوه تقسیم‌بندی توصیفی و تحلیلی که پیش از این گفته شد، آنها را به صورت زیر دسته‌بندی کرده‌ایم:

۱. آثار متمرکز بر کتابشناسی توصیفی: این نوع کتابشناسی را می‌توان به دو گونه تقسیم کرد:

۱-۱. گونه اول خود به دو دسته تقسیم می‌شود:

الف) آثاری که اطلاعات شناسنامه‌ای کتاب را بیان می‌کنند؛ مانند فهرست مقالات فارسی به کوشش ایرج افشار (۲۵۳۵)، کتابشناسی توصیفی منابع تاریخ علوم اسلامی اثر سید حسین نصر (۱۳۷۰)، کتابشناسی دستور زبان فارسی از محمد مهیار (۱۳۸۱) و فهرست توصیفی سفرنامه‌های آلمانی موجود در کتابخانه ملی ایران نوشته شهلا بابازاده (۲۵۳۷).

ب) آثاری که علاوه بر اطلاعات شناسنامه‌ای کتاب، سرفصل‌ها را نیز ارائه کرده‌اند؛ مانند کتابشناسی سینما در ایران اثر مسعود مهربانی (۱۳۷۱)، فهرست مشترک توصیفی کتاب‌های روان‌شناسی از مسعوده تفضلی (۱۳۶۳)، فهرست توصیفی سفرنامه‌های انگلیسی موجود در کتابخانه ملی ایران اثر محمد تقی‌پور و احمد جکتاجی (۲۵۳۵) که مورد اخیر، علاوه بر ذکر فهرست مندرجات، شماره صفحات را نیز آورده است.

۱-۲. کتابشناسی موضوعی: در این نوع کتابشناسی، ضمن ارائه اطلاعات شناسنامه‌ای کتاب و سرفصل‌ها درباره مطالب مختلف آنها نیز اطلاعات مختصری ارائه می‌شود؛ مانند کتابنامه انقلاب اسلامی (کتابشناسی توصیفی موضوعی) از محمدحسن بکایی (۱۳۶۸) که درباره نویسندگان به ویژه نویسندگان خارجی، اطلاعاتی ارائه می‌کند. کتابشناسی گزیده توصیفی علوم تربیتی اثر محمد آرمند (۱۳۷۸) که به صورت یک‌دست، علاوه بر معرفی فصول کتاب به موضوع و نوع مخاطب آن نیز می‌پردازد و فهرست موضوعی کتب و مقالات درباره زن از نویسندگانی ناشناس (۱۳۶۵) که موضوع اصلی کتاب نیز در آن نوشته شده است.

۲. آثار متمرکز بر کتابشناسی تحلیلی: در این نوع کتابشناسی، نویسندگان پس از بیان اطلاعات شناسنامه‌ای کتاب و ارائه سرفصل‌ها، منابع را نیز تحلیل و نقد می‌کنند؛ مانند فهرست تحلیلی کتاب‌ها و اسناد آموزشی یونسکو و مؤسسات بین‌المللی وابسته در دهه ۸۰ (۱۹۹۰-۱۹۸۱) از سیمین دخت جهان‌پناه (۱۳۷۱) که درباره نویسندگان، محتویات کتاب، هدف و فایده آن، دلیل تألیف کتاب، مخاطب و نوع چاپ آن توضیح می‌دهد. فرهنگ سعدی پژوهی (۱۳۷۵-۱۳۰۰) اثر کاووس حسن‌لی (۱۳۸۰) که بخشی را با عنوان «اشاره» برای تحلیل کتاب در نظر گرفته است. در این بخش، نویسندگان به مطالبی همچون مخاطب، چاپ و قطع کتاب، دلیل انتشار و وضعیت نگارشی و ویرایشی آن

اشاره کرده است. مآخذشناسی توصیفی تاریخ تشیع امامیه در ایران اثر حسن حضرتی (۱۳۸۳) که به صورت انتقادی به مطالبی نظیر ضعف کتاب از نظر علمی و ظاهری، هدف نویسنده، نثر کتاب و مخاطب آن می‌پردازد.

در یک برآورد کلی از متون و مطالعات مربوط به کتابشناسی می‌توان دریافت که:

۱. تقسیم‌بندی‌های یاد شده در منابع مختلف یک‌دست نیست و نوعی ابهام را برای خواننده ایجاد می‌کند؛ برای مثال در یک متن، کتابشناسی به دو نوع تحلیلی و توصیفی تقسیم شده و در متنی دیگر، از کتابشناسی توصیفی در زیرمجموعه کتابشناسی تحلیلی یاد شده است. همچنین زیرمجموعه‌های این تقسیم‌بندی‌ها به تفصیل شرح داده نشده است.
۲. بیشتر منابع کتابشناسی از نوع توصیفی و بر دسته دوم متمرکز است.
۳. عنوان توصیفی یا تحلیلی بر نهاده بر بسیاری از آثار دقیق نیست؛ مانند *مآخذشناسی توصیفی تاریخ تشیع امامیه در ایران* که اطلاعات آن فراتر از توصیف صرف کتاب بوده و نمونه یک کتابشناسی انتقادی است. در نمونه‌ای دیگر، تهیه‌کننده یک کتابشناسی مدعی است که اثرش از نوع تحلیلی است؛ درحالی‌که تنها به برخی اطلاعات شناسنامه‌ای کتاب اشاره کرده و هیچ‌گونه ارزشیابی‌ای در آن دیده نمی‌شود.
۴. در کتابشناسی‌ها چه در بیان اطلاعات شناسنامه‌ای و چه در تحلیل مطالب، شیوه‌ای واحد و یک‌دست وجود ندارد؛ برای نمونه، گاه در بررسی یک اثر، اطلاعاتی درباره نویسنده، مهمترین مطالب کتاب و نوع جلد آن ارائه شده؛ اما در بررسی اثری دیگر، هیچ‌یک از این مطالب ذکر نشده است. تنها کتابی که در بررسی همه آثار یک روش واحد را به کار برده است، *کتابشناسی گزیده توصیفی علوم تربیتی محمد آرمند (۱۳۷۸)* است که در آن به سه مقوله موضوع کتاب، سرفصل‌ها و توضیحی کوتاه درباره مطالب اصلی کتاب، و مخاطبان کتاب پرداخته شده است.
۵. مطالب بعضی از کتابشناسی‌های تحلیلی حجم زیادی دارد که بسیاری از این مطالب در معرفی کتاب ناکارآمد است؛ برای مثال، نویسنده در *فرهنگ سعدی پژوهی*، تحت عنوان «مضامین» مطالب زیادی را به کتاب اختصاص داده که در آن خلاصه هر فصل را

به صورت جزئی آورده است؛ این در حالی است که این کتاب‌شناسی فاقد نمایه موضوعی است. شایسته‌تر بود اثری که تا این اندازه به مطالب جزئی آثار پرداخته است، نمایه‌ای موضوعی نیز ارائه می‌کرد تا بازیابی این تفصیلات بر خواننده آسان‌تر شود.

۶. منابعی که عنوان کتاب‌شناسی تحلیلی دارند، در تحلیل به همه جوانب و بخش‌های کتاب پرداخته‌اند. برای مثال، کتاب فهرست تحلیلی کتاب‌ها و اسناد آموزشی یونسکو و مؤسسات بین‌المللی وابسته در دهه ۸۰ (۱۹۹۰-۱۹۸۱) تنها به مطالب محدودی از جمله نویسنده، محتویات کتاب، هدف و فایده آن، دلیل تألیف کتاب، مخاطب و نوع چاپ آن به طور پراکنده می‌پردازد و بخش‌هایی مانند تحلیل متن، نتیجه‌گیری و سوگیری نویسنده را در نظر نمی‌گیرد.

۷. نکته‌نهایی و جالب اینکه هیچ‌یک از متون یادشده، به این مطلب که کتاب‌شناسی خود را بر اساس چه شیوه، معیار یا چارچوبی تنظیم کرده‌اند، اشاره نکرده‌اند.

به اعتقاد محققان پژوهش حاضر، ریشه اصلی تمامی اشکالات فوق این مسأله است که برای یک نویسنده کتاب، منتقد، پژوهشگر یا تهیه‌کننده کتاب‌شناسی یک چارچوب مشخص و یک‌دست وجود ندارد؛ این مسأله در زمینه تدوین متون کتاب‌شناسی نمود بیشتری پیدا می‌کند. چنانچه آشفتگی و یک‌دست نبودن کتاب‌شناسی‌ها به ویژه در نوع تحلیلی یا انتقادی بیشتر دیده می‌شود. مسأله فوق ذهن محققان پژوهش حاضر را به خود مشغول کرد. برای پر کردن این شکاف علمی، پژوهش حاضر در صدد است تا چارچوبی منسجم و تا حد ممکن جامع و مانع که بتواند راهنمای تمامی افرادی که با کتاب و کتاب‌شناسی سروکار دارند، با مطالعه و تحلیل محتوای متون و منابع مختلف، ارائه دهد.

به منظور روشن‌تر شدن مسأله ذکر شده و نیز برای آشنایی بهتر خوانندگان با روش‌های استفاده شده در تدوین منابع کتاب‌شناسی در ایران، ۵ نمونه از هر سه نوع کتاب‌شناسی توصیفی، موضوعی و تحلیلی را که به طور تصادفی انتخاب شده است، به ترتیب در جدول‌های ۱ تا ۳ نشان می‌دهیم.

جدول ۱. نمونه‌هایی از کتابشناسی توصیفی

نام کتاب	نام نویسنده	نمونه ارائه شده	توضیحات
فهرست مقالات فارسی	ایرج افشار	پرهام، مهدی: عشق زیربنای جامعه. آینده . ۱۱(۱۳۶۴): ۷۰-۸۱ (ص ۱۵۰).	در صورت نبود نام نویسنده نام کتاب در ابتدا آمده است.
کتابشناسی خراسان	محمدعلی خاکساری	دیبامی، ابراهیم. ابن سینا، بر روایت اشکوری و اردکانی. تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۴، ۱۴۴ ص. (ص ۳۸۰) مروزی، ابی‌نصر. اخبار علماء خراسان. (ص ۳۱۶)	چنان‌که دیده می‌شود، روش یکسان در بررسی کتاب‌ها به کار نبرده است.
کتابشناسی داستان کوتاه ایران و جهان	فرشته مولوی	پهلوان، عباس ۱۳۲۵ (ش. کتاب) - «آدم‌های اطاق». نادریش، (تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۱)، ۶۳-۷۵. (ص ۲۵)	روش کتاب یک‌دست است.
کتابشناسی انتشارات ایران در سال ۱۳۴۳	کتابخانه ملی	۲۹۱- والی‌زاده، اسمعیل. روش تعلیم مقدمات علوم در دبستان. [تهران، زوار، بی‌تا] ۹۰ ص، وزیری، «(ص ۸۳)	روش کتاب، یک‌دست است.
کتابشناسی اندیشه سیاسی	سید حمید حسینی	مقیم، محمد. ولایت از دیدگاه مرجعیت شیعه. تهران: انتشارات امید، ۱۳۵۵، ۱۷۶ ص. (ص ۱۲۶).	روش کتاب یک‌دست است.

جدول ۱ حاوی نمونه‌هایی از کتابشناسی توصیفی است. همان‌طور که ستون مربوط به نمونه ارائه شده نشان می‌دهد و در ستون توضیحات این جدول نیز ذکر شده است در کتابشناسی خراسان اثر خاکساری روش یکسانی برای بررسی کتاب‌ها به کار نرفته است. همچنین مقایسه کلیه ردیف‌های جدول نیز نشان می‌دهد که بین کتابشناسی‌های متفاوت نیز تفاوت‌هایی در روش و جزئیات توصیف‌ها مشاهده می‌شود.

جدول ۲. نمونه‌هایی از کتابشناسی موضوعی

نام کتاب	نام نویسنده	نمونه ارائه شده	توضیحات
فهرست برگه‌های کتابخانه‌های عمومی کشور	وزارت ارشاد اسلامی، اداره کل انتشارات و تبلیغات	۲۹۷ ۶۸ / موسوی، جمال د ۸۴۲م داستان انسان‌ها / جمال موسوی، مهدی فقیه ایمانی. - قم: حجت، ۱۳۴۹. ۱۳۴ ص: مصور کتابنامه بصورت زیرنویس اسلام - داستان. الف. فقیه ایمانی، مهدی، نویسنده همکار. ب. عنوان ر. ک. کتابخانه‌های عمومی کشور ۵۳۰-۶۱ (ص ۸۹).	علاوه بر بیان اطلاعات کتابشناختی، رده‌بندی دیویی و کلیدواژه کتاب را هم بیان کرده است.
منابع و مآخذ عشایر ایران به فارسی	دبیرخانه شورای عالی عشایر ایران	۹۱- دیگران- ژان پیر و کریمی- اصغر پور کریم- هوشنگ (مترجم) بررسی توزیع چند پدید فرهنگی در منطقه بختیاری (زاگرس مرکزی) (۶ صفحه) مردم‌شناسی و فرهنگ عامه ایران، (۱۰۷ صفحه فارسی و ۶۸ صفحه انگلیسی) مرکز پژوهش‌های مردم‌شناسی و فرهنگ عامه، وزارت فرهنگ و هنر، تابستان ۱۳۵۳ شمسی لباس‌های محلی زنان و مردان بختیاری، خیش سردسیری و گرمسیری (۱۰۷-۱۰۲). بخش‌های فارسی (۳۸-۲۳). بخش انگلیسی کتاب. (ص ۴۹).	به دلیل واضح نبودن توضیحات، مطالب برای خواننده کارآمد نیست.

←

<p>عنوان «چکیده»، همان سرفصل کتاب است.</p>	<p>عون‌اللهی - سید آقا، «خلد برین و مؤلف آن»، نامواره دکتر محمود افشار، ج ۱۰، گردآورنده ایرج افشار با همکاری کریم اصفهانیان، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، تهران، ۱۳۷۷ش، ص ۵۸۲۰-۵۸۲۶.</p> <p>چکیده: معرفی و نقد کتاب خلدبرین اثر محمود یوسف والیه اصفهانی به کوشش میرهاشم محدث / تصحیح مواردی از اغلاط و اشتباهات کتاب خلدبرین اشتباهات تاریخی در نگارش کتاب خلدبرین و گزیده‌هایی از مطالب آن. (ص ۶۵)</p>	<p>محمد گلبن، احمد شکیب آذر</p>	<p>فهرست توصیفی مقالات جشن‌نامه و یادنامه‌ها</p>
<p>تنها سرفصل‌ها ارائه شده‌اند.</p>	<p>۴۴۷- ایمن، ایرج. [تنظیم کننده]. یادگیری و مطالعه مؤثر و مفید. تهران، مؤسسه ملی روان‌شناسی، [بی تا]. ۳۸ص.</p> <p>کتاب شامل ۴ عنوان اصلی است: یادگیری و مطالعه مؤثر و مفید، فنون مطالعه، خصوصیات دانشجوی خوب، انتقال یادگیری. (ص ۱۶۰).</p>	<p>حسین احدی</p>	<p>کتابنامه توصیفی روان‌شناسی</p>
<p>با عبارتی کوتاه، موضوع کتاب را بیان می‌کند.</p>	<p>۵۸۹- بهشتی، احمد. زنان قهرمان. تهران، انتشارات آیین جعفری، ۱۳۵۲.</p> <p>۶۲۷صفحه. ۳جلد.</p> <p>(شناسایی الگوهای نمونه زنان اسلام) (ص ۲۲).</p>	<p>وزارت ارشاد اسلامی، اداره کل انتشارات و تبلیغات</p>	<p>فهرست موضوعی کتب و مقالات درباره زن</p>

در جدول ۲ نمونه‌هایی از کتابشناسی موضوعی نشان داده شده است. یکی از اشکالاتی که در تهیه این نمونه‌ها مشاهده می‌شود روشن و مفهوم نبودن مطالب ارائه شده برای خواننده است. به عنوان مثال در ردیف دوم جدول کتابشناسی با عنوان منابع و مأخذ عشایر ایران به فارسی این مسأله دیده می‌شود. مسأله دیگر مربوط به کتابنامه توصیفی روان‌شناسی در ردیف

چهارم جدول است که تنها به ذکر سرفصل‌های کتاب اشاره شده است و توضیحات دیگری که در یک کتابشناسی موضوعی نیاز است را ذکر نکرده است. نگاهی به نمونه‌های مختلف نیز عدم هماهنگی در شیوه تدوین آنها را به طور واضح نشان می‌دهد.

جدول ۳. نمونه‌هایی از کتابشناسی تحلیلی

نام کتاب	نام نویسنده	نمونه ارائه شده	توضیحات
فهرست تحلیلی کتاب‌ها و اسناد آموزش یونسکو و مؤسسات بین‌المللی وابسته در دهه ۸۰ (۱۹۸۱-۱۹۹۰)	سیمین دخت جهان‌پناه	«بررسی رشد آموزش در آینده»، مجموعه (مطالعات و اسناد آموزشی، شماره ۴۹)، پاریس، یونسکو، ۱۹۸۴، ۲۳ص، نمودار، جدول، ۲۰/۸×۲۹/۶۰ سانتی‌متر، به زبان‌های انگلیسی و فرانسه به مطالب زیر می‌پردازد: دلیل نگارش کتاب: این کتاب حاصل نشست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی بسیاری... (ص ۵۰) سرفصل‌ها: کتاب ۵ بخش دارد... (ص ۵۵) هدف از نگارش کتاب: هدف نهایی کتاب حاضر، ارائه ... (ص ۶۲) بیان سرفصل‌های کتاب: کتاب، فهرست منابع و دو ضمیمه دارد (ص ۹۵). توضیح درباره نویسنده: نویسنده کتاب، خانم آن ایورینگ، عضو بخش... (ص ۱۳۱) اطلاع از وضعیت جدول‌ها و نمودارها و نتیجه‌گیری و ...: جدول‌ها و نمودارهای بسیار مطالب بخش‌ها را کامل می‌کند. بعضی از بخش‌ها در انتها خلاصه و نتیجه‌گیری شود. (ص ۱۵۱) مخاطب کتاب: طراحان، نویسندگان، نقاشان و ... از مخاطبان کتاب محسوب می‌شوند (ص ۱۸۸).	کتاب، بیشتر، خلاصه فصل‌ها را بیان می‌کند. به مطالب گفته شده نیز به صورت پراکنده می‌پردازد. به این معنی که ممکن است در معرفی هر کتاب، همه توضیحات را ارائه نکند.

←

→

<p>به دلیل داشتن گردآوردگان مختلف، روشی یک‌دست ندارد. به مطالب اشاره شده به صورت پراکنده اشاره شده است.</p>	<p>در ارائه اطلاعات کتابشناختی مانند دیگر کتاب‌ها عمل می‌کند. در کتاب، به مطالب زیر نیز می‌پردازد: سرفصل‌ها را ارائه می‌کند. مخاطب کتاب: «کتاب برای طبقه معلم نوشته شده است» (ص ۱۴). نثر کتاب: «نثر، شیواست» (ص ۱۴). وضعیت نگارش کتاب، «کتاب، بالنسبه پر غلط است» (ص ۱۸). اعتبار کتاب: «مستند به مأخذهای فراوان فرانسوی و فارسی» (ص ۱۹) گرایش و سوگیری نویسنده: «مبتنی بر نحله‌های کلاسیک جامعه‌شناسی فرانسه» (ص ۱۹)</p>	<p>مؤسسه روان‌شناسی دانشگاه تهران</p>	<p>کتابنامه روان‌شناسی</p>
<p>کتاب، به مطالب گفته شده به صورت پراکنده پرداخته است. این کتاب در توضیح سرفصل‌های کتاب، روش یک‌دستی ندارد.</p>	<p>نام و نام خانوادگی نویسنده را آورده و محل نشر، ناشر و سال نشر را در پاورقی بیان کرده است. به مطالب زیر نیز پرداخته است: سفارش دهنده کتاب: «بنا به درخواست هارون الرشید نوشته» (ص ۹۱). روش تهیه کتاب: «به روش جدول‌نگاری و شجره‌نگاری در چهار فصل تدوین شده» (ص ۹۴). هدف نویسنده: «هدف نویسنده از نگارش این کتاب، بیان مقدرات سیاسی عام‌المنفعه‌ای است...» (ص ۱۰۹). مخاطبان اثر: «او این اثر را برای برخی از فرماندهان سیسیل در دوره اسلامی و در ۵۵۴هـ نوشت» (ص ۱۳۶). روش کار نویسنده: «شیوه او در بررسی پدیده سیاست و تقسیمات آن، شیوه‌ای متداول است» (ص ۱۶۸).</p>	<p>نصر محمد عارف</p>	<p>منابع و آثار سیاسی اسلامی</p>

←

<p>در بررسی همه کتاب‌ها به تمام مطالب بیان شده اشاره نشده است.</p>	<p>پس از ارائه سرفصل‌ها به مطالب زیر می‌پردازد: هدف نویسنده: «نگارنده بر آن است آثار سعدی را با ردیابی مکتب‌ها و نظریه‌های روان‌شناسی جدید بررسی کرده» (ص ۷۰). سبک کتاب: «این اثر تحقیقی انتقادی است در تطور ایمازهای شعر فارسی...» (ص ۸۵). تأثیرپذیری متن: «این متن چکیده‌ای است از کتاب بزرگ احیاء علوم دین، با افزون...» (ص ۱۰۰). ارزش کتاب: «یکی از آثار گرانبهای نثر فارسی و ذخایر ادبی...متعلق به قرن هشتم هجری است» (ص ۱۱۲). وضعیت چاپ کتاب: «این چاپ نسبت به چاپ‌های قبل مزایایی دارد...» (ص ۴۱).</p>	<p>سعیده کمایی فرد</p>	<p>کتابشناسی گزیده توصیفی زبان و ادبیات فارسی</p>
<p>در بررسی کتاب‌ها روشی یک‌دست ندارد.</p>	<p>مطالب اصلی کتاب را بیان می‌کند. هدف نویسنده: «هدف از تدوین کتاب را آگاهی نسل جوان از... می‌داند» (ص ۴). ویژگی منحصر به فرد کتاب: «کتاب... یکی از پربارترین و با اهمیت‌ترین خدمات... محسوب می‌شود» (ص ۱۰). محل انتشار (در صورت تفاوت): «این کتاب را موزه علمی لندن منتشر کرده» (ص ۱۱). مخاطب کتاب: «کتاب برای دانشجویان دانشگاه پیام نور تهیه و تنظیم شده» (ص ۱۷).</p>	<p>سید مرتضی نوربخش</p>	<p>کتابشناسی گزیده توصیفی جامعه‌شناسی</p>

جدول ۳ مثال‌هایی از کتابشناسی تحلیلی را نشان می‌دهد. با نگاهی به ستون توضیحات این جدول، برخی اشکالاتی نظیر عدم یکدستی مدخل‌ها در یک کتابشناسی و عدم پوشش جامع تمام مطالب کتاب مشاهده می‌شود. به عنوان مثال در کتابشناسی روان‌شناسی در ردیف دوم جدول، مدخل‌ها با یکدیگر هماهنگی ندارند و به نظر می‌رسد نویسندگان متعددی که در

تدوین این کتابشناسی نقش داشته‌اند از روش یکسانی استفاده نکرده‌اند و این مسأله مهمی در آثار جمعی است که حاکی از نبود توافق و تعامل نویسندگان برای استفاده از یک شیوه یکسان است. همچنین نظیر دو نوع دیگر کتابشناسی (توصیفی و موضوعی) در اینجا نیز متون مختلف کتابشناسی، به شیوه‌ای متفاوت با یکدیگر تدوین شده‌اند. این موارد خود ناشی از یک مسأله مهمتر و آن نبود یک چارچوب یکدست و جامع و مانع است که تمامی نویسندگان بتوانند آن را به کار برند تا از این نابسامانی‌ها پیشگیری شود.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به شیوه کتابخانه‌ای و با استفاده از تحلیل محتوایی سه دسته از منابع به شرح زیر انجام شده است.

دسته اول: این دسته چهارصد منبع فهرست‌نویسی و کتابشناسی از سال ۱۳۴۰ تا ۱۳۸۹ را شامل می‌شود که به علت طولانی شدن حجم مقاله از فهرست کردن همه این منابع خودداری شده است. در کتاب‌هایی که به صورت تحلیلی نوشته شده‌اند، همه جمله‌های کتاب را به روش تحلیل متن و تفسیر جمله، تفسیر و سپس به صورت پرسشی رده‌بندی کرده‌ایم. برای نمونه، در مقابل مطلب «کتاب در سال ۱۳۷۰ به عنوان کتاب درسی دانشجویان رشته ادبیات فارسی دانشگاه پیام‌نور منتشر شده» (حسن‌لی، ۱۳۸۰)، پرسش «مخاطب کتاب چه کسی است؟» را نوشته‌ایم یا در مقابل مطلب «سوگمنده نشر ادبی کتاب روان و سلیس نیست و اگر ویرایش خوبی از آن صورت می‌گرفت، بر ارزش کار می‌افزود» (حضرتی، ۱۳۸۳)، پرسش «نشر کتاب چگونه است؟» را قرار داده‌ایم.

دسته دوم: این دسته شامل بررسی برخی از روش‌های توصیفی و تحلیلی مختلف منابع انگلیسی زبان در سطحی بسیار محدود است که از طریق موتور جست و جوی گوگل و در قسمت گوگل اسکالر و نیز پایگاه‌های اطلاعاتی و با استفاده از راهبرد جست‌وجوی bibliograpy به دست آمده است. در بررسی این دسته از منابع، مطالبی که در نقد کتاب باید به آنها پرداخت یادداشت شده و در کنار دسته اول قرار گرفته‌اند؛ مانند موارد زیر که در بررسی محتوایی کتاب، ارزیابی می‌شود:

آیا کتاب از ارزش، تأثیرگذاری و فایده‌ای متناسب با نام خود برخوردار است؟

(«کتابشناسی گزارمانی»^۱، ۲۰۱۱) یا پرسش‌هایی مطرح می‌شود که نویسنده کتاب را در کانون توجه قرار می‌دهد؛ مثلاً آیا کتاب در حوزه تخصص نویسنده هست؟ آیا نام نویسنده در کتابشناسی‌های دیگر دیده شده است؟ آیا نویسنده به مؤسسات معتبر وابسته است؟ ارزش‌های آن مؤسسه چیست؟ (اینکل و کاسگریو^۲، ۲۰۱۱).

یکی از محدودیت‌های اساسی پژوهش حاضر، مربوط به این بخش بود. بسیاری از منابع حاصل از جست‌وجو در گوگل اسکالر، کتاب‌هایی بودند که اولاً، به زبان‌های غیرانگلیسی نوشته شده بود و ثانیاً، متن کامل آنها در دسترس نبود. در زمینه جست‌وجو در پایگاه‌های اطلاعاتی نیز یا متن کامل منبع در دسترس نبود یا آنچه یافته شد، محتوای متفاوتی با مطالب ذکر شده در بالا نداشت.

دسته سوم: منابع مختلف در حوزه علوم کتابداری؛ اعم از کتاب‌های مجموعه‌سازی، روش تحقیق، مرجع‌شناسی، نگارش علمی و دیگر منابع و مقالاتی که مطالبی را درباره کتاب و کتابشناسی و معیارهای ارزشیابی آنها در بر داشت در این دسته قرار دارد. تمام مطالب درباره روش تهیه و نقد کتاب در فیش‌های جداگانه نوشته شد؛ مانند موردی که درباره مترجم باید در نظر گرفته شود و آن تعیین هدف ترجمه در مقدمه، وفاداری و تعهد مترجم نسبت به متن اصلی است (صافی، ۱۳۶۸). سپس این مطالب نیز با توجه به اهمیت و بسامد آنها در این چارچوب در کنار دو دسته دیگر قرار گرفته است. باید یادآور شد متخصصان حوزه ادبیات فارسی و کتابداری و اطلاع‌رسانی پس از تهیه این چارچوب، اصلاحاتی بر آن نوشتند.

به منظور کسب اطمینان از جامعیت چارچوب مورد نظر و نیز محدودیت در دسترسی به برخی منابع به ویژه متون انگلیسی زبان، نمونه‌گیری صورت گرفت؛ به ویژه آنکه پژوهش حاضر با یک دیدگاه انتقادی به متون نگاه کرده و قصد بر آن بود که حتی‌الامکان تمام منابع جامعه پژوهش بررسی شود. شایان توجه است که اصول نمونه‌گیری در تحقیقات کیفی با تحقیقات کمی متفاوت و غیراحتمالی است و اصل اشباع مقوله‌ها بر جریان گردآوری و تحلیل همزمان داده‌ها حاکم می‌باشد. پژوهش حاضر نیز از این قاعده جدا نبوده است و تا آن جایی که به داده‌ها موارد جدیدی اضافه می‌شد متون مختلف مطالعه و تحلیل شد. این روند همچنان تا پایان فرایند کلی پژوهش ادامه داشت. چنان‌که ذکر شد گردآوری داده‌ها با استفاده از فیش‌برداری انجام شد.

1. Annotated bibliography

2. Engle & Cosgrave

به دلیل تمرکز اولیه پژوهشگران پژوهش حاضر بر تهیه کتابشناسی انتقادی در حوزه اسطوره و پی بردن به نبود چارچوبی یک‌دست و جامع در این زمینه، در این مرحله برای سنجش اعتبار چارچوب اولیه به دست آمده، به طور تصادفی ۱۰ عنوان کتاب اسطوره‌ای برگزیده و بر اساس این چارچوب بررسی شد و بخش‌هایی که به اندازه کافی بسط داده نشده بود با گزینه‌های جزئی‌تر تکمیل گردید. در پایان، بخش‌هایی که به صورت علمی تدوین نشده یا وجود آنها در چارچوب ارائه شده کارآمد به نظر نمی‌رسید حذف شد. باید یادآور شد که پس از این مرحله و شکل‌گیری چارچوب نهایی، محققان به دلیل آگاهی از برخی از اشکالات، اصلاحات جزئی دیگری نیز در آن انجام دادند. از آنجایی که روش انجام پژوهش حاضر کیفی است و از نظرات متخصصان زیادی در این زمینه استفاده شده است، چارچوب ارائه شده همواره تا مرحله پایانی تغییر یافته است.

چارچوب پیشنهادی کتابشناسی توصیفی - تحلیلی

برای این چارچوب دو بخش اصلی در نظر گرفته شده است:

۱. توصیفی

۱-۱. اطلاعات کتابشناختی

در این بخش اطلاعات زیر آورده می‌شود:

عنوان کتاب، نام و نام خانوادگی نویسنده، زبان اصلی کتاب، (در صورت ترجمه بودن کتاب) نام مترجم، محل نشر، ناشر، نوبت چاپ، سال چاپ، شمارگان، تعداد صفحه، شابک^۱، قطع کتاب، نوع جلد و وضعیت گرافیکی کتاب.

۱-۲. معرفی کوتاه نویسنده کتاب و آثار او (مؤسسه روان‌شناسی دانشگاه تهران،

۱۳۵۱؛ ترکمنی آذر، ۱۳۷۸؛ عارف، ۱۳۸۴؛ حسن‌لی و حسام‌پور، ۱۳۸۹؛ «کتابشناسی گزارمانی»، ۲۰۱۰؛ اینگل و کاسگریو، ۲۰۱۱؛ «چطور یک ...»، ۲۰۱۱).

1. ISBN

۲. منابع ذکر شده در مقابل بخش‌های اصلی، منابعی هستند که پژوهشگران گزینه‌های مربوط به همان سرفصل را از آنها الهام گرفته‌اند و منابعی که به صورت مستقیم در بیان گزینه‌ها از آنها استفاده شده در مقابل همان گزینه با ذکر شماره صفحه نوشته شده‌اند. همچنین به دلیل گستردگی منابع از تکرار کتاب‌هایی که در یک سال منتشر شده‌اند خودداری شده و تنها یک کتاب از آن سال ذکر شده است.

3. How to write an annotated bibliography

۱-۳. اجزای کتاب و رئوس مطالب (خیام‌پور، ۱۳۴۰؛ افشار، ۱۳۴۶؛ دانش‌پژوه، ۱۳۴۸؛ گلین، ۱۳۵۴؛ لاریجانی و ملک‌پور، ۱۳۵۴؛ همایون‌نورد، ۱۳۶۲؛ تفضلی، ۱۳۶۳؛ احدی، ۱۳۶۶؛ فدائی، ۱۳۶۸؛ میراحمدی، ۱۳۶۹؛ جهاد دانشگاهی اصفهان، ۱۳۷۰؛ مهربانی، ۱۳۷۱؛ اذکائی، ۱۳۷۳؛ شالچی توسی، ۱۳۷۴؛ آرمین، ۱۳۷۷؛ آرمند، ۱۳۷۸؛ نوربخش، ۱۳۷۹؛ کمائی‌فرد، ۱۳۸۰؛ باقرزاده ارجمندی، ۱۳۸۱؛ صداقت‌کیش، ۱۳۸۲؛ حضرتی، ۱۳۸۳؛ گلین و شکیب‌آذر، ۱۳۸۵). منظور از اجزای کتاب و رئوس مطالب، بیان سرفصل‌های تشکیل‌دهنده یا پوشش داده شده در کتاب به منظور آشنا کردن مقدماتی خواننده با مطالب اصلی آن است.

۲. بخش تحلیلی

این بخش، خود به دو بخش موضوعی و انتقادی تقسیم می‌شود:

۲-۱. موضوعی

در این بخش اطلاعات بیشتری درباره کتاب ارائه می‌شود تا به این ترتیب، خواننده مهمترین نکات کتاب را دریابد. گزینه‌های این بخش به قرار زیر است:

۱-۱-۱. هدف نویسنده به لحاظ موضوعی (مدرسی طباطبائی، ۱۳۵۳؛ وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۵؛ فدائی، ۱۳۶۸؛ جهان‌پناه، ۱۳۷۱؛ آرمند، ۱۳۷۸؛ نوربخش، ۱۳۷۹؛ نیکنام، ۱۳۸۱؛ حضرتی، ۱۳۸۳؛ عارف، ۱۳۸۴؛ کمائی‌فرد، ۱۳۸۰؛ هنینگ^۱، ۲۰۱۱).

۱-۲-۲. هدف نویسنده به لحاظ نوع مخاطب (مؤسسه روان‌شناسی دانشگاه تهران، ۱۳۵۱؛ جهان‌پناه، ۱۳۷۱؛ آرمند، ۱۳۷۸؛ نوربخش، ۱۳۷۹؛ حسن‌لی، ۱۳۸۰؛ عارف، ۱۳۸۴؛ حضرتی، ۱۳۸۳؛ اینگل و کاسگریو، ۲۰۱۱).

۲-۱-۳. نوع اثر به لحاظ تأثیرپذیری

منظور از این گزینه، بیان جنبه‌های مستقل یا اقتباسی بودن کتاب، تلخیص بودن، گزیده بودن و تقلیدی بودن از نظر سبک و مطالبی از این قبیل است.

۲-۲. انتقادی/ارزشیابی

گسترده‌ترین بخش چارچوب ارائه شده، این بخش است که از ارزشیابی ظاهر کتاب تا محتوای آن را دربرمی‌گیرد و شامل گزینه‌های زیر است:

1. Henning

۲-۲-۱. چاپ کتاب

- ۱-۱-۱-۱. قطع (مرتضوی کرونلی، ۱۳۶۴؛ مرادی، ۱۳۷۹؛ حسن‌لی، ۱۳۸۰): در بررسی علمی قطع کتاب باید به بخش‌های مختلف مانند تناسب قطع کتاب با موضوع، تعداد صفحات کتاب، کاغذ موجود در بازار و تناسب با خصوصیات مخاطب (مرتضوی کرونلی، ۱۳۶۴) توجه کرد؛
- ۲-۱-۱-۱-۲. صحافی (صافی، ۱۳۶۴؛ مرتضوی کرونلی، ۱۳۶۴؛ سینائی، ۱۳۷۶؛ مرادی، ۱۳۷۹): جلد و صحافی یک کتاب باید استاندارد باشد؛ زیرا این موضوع امکان استفاده ممتد از کتاب را برای مخاطب فراهم می‌کند. انتخاب جلد برای کتاب به عوامل متعددی از قبیل مخاطب، حجم کتاب، هدف از نشر و ناشر بستگی دارد (مرتضوی کرونلی، ۱۳۶۴)؛
- ۳-۱-۱-۱-۲. حروفچینی (صافی، ۱۳۶۴؛ مرتضوی کرونلی، ۱۳۶۴؛ فدائی، ۱۳۶۸؛ مرادی، ۱۳۷۹؛ اینگل و کاسگریو، ۲۰۱۱): در حروفچینی کتاب، حروف باید واضح، متناسب با موضوع کتاب، حجم آن و گروه استفاده‌کنندگان باشد (مرتضوی کرونلی، ۱۳۶۴؛ صافی، ۱۳۶۴)؛
- ۴-۱-۱-۱-۲. جنس کاغذ (تسیحی، ۱۳۵۰؛ صافی، ۱۳۶۴؛ مرتضوی کرونلی، ۱۳۶۴؛ سینائی، ۱۳۷۶؛ مرادی، ۱۳۷۹): جنس کاغذ باید متناسب با متن و موضوع (مرتضوی کرونلی، ۱۳۶۴) و نوع مخاطب باشد؛
- ۵-۱-۱-۱-۲. تصاویر (مرتضوی کرونلی، ۱۳۶۴؛ سینائی، ۱۳۷۶): درباره تصاویر کتاب به مکمل و متمم بودن با مفاهیم کتاب (مرتضوی کرونلی، ۱۳۶۴: ۹۲)، در جای مناسب قرار گرفتن، واضح بودن، همراه با توصیف و تحلیل بودن و هدفمند بودن آنها باید توجه کرد؛
- ۶-۱-۱-۱-۲. نگارش و ویرایش (مؤسسه روان‌شناسی دانشگاه تهران، ۱۳۵۱؛ حسن‌لی، ۱۳۸۰؛ حضرتی، ۱۳۸۳): درست بودن ساختار جمله و املا و واژگان و رعایت نشانه‌های سجاوندی از نکاتی است که در این بخش بررسی می‌شود.
- ۲-۲-۲. اعتبار ناشر (مرتضوی کرونلی، ۱۳۶۴؛ جهان‌پناه، ۱۳۷۱؛ مرادی، ۱۳۷۹): برای اعتبار ناشر، گزینه‌هایی همچون هدف ناشر (مرتضوی کرونلی، ۱۳۶۴)، تخصصی بودن و سابقه آن در کانون توجه قرار می‌گیرد.
- ۳-۲-۲. اعتبار نویسنده (سینائی، ۱۳۷۶؛ مرادی، ۱۳۷۹؛ اینگل و کاسگریو، ۲۰۱۱): اینکه کتاب در حوزه تخصص نویسنده (مرادی، ۱۳۷۹؛ اینگل و کاسگریو، ۲۰۱۱) و تجربیات و تألیفات پیشین نویسنده (سینائی، ۱۳۷۶؛ مرادی، ۱۳۷۹) و اینگل و کاسگریو، ۲۰۱۱) باشد از گزینه‌هایی است که در این بخش بررسی می‌شود.

- ۲-۴-۴. **تطابق عنوان کتاب با محتوای آن** (حری، ۱۳۷۸): دستیابی به پاسخ این بخش فقط با مطالعه دقیق کتاب میسر خواهد بود. در این بخش، باید به گزینه‌هایی که در ادامه می‌آید توجه کرد. نوع عنوان به لحاظ برگرفته شدن از موضوع و محتوا یا نمادین بودن آن (حری، ۱۳۷۸)، تناسب عنوان با محتوای کتاب، تطابق دامنه عنوان با پوشش موضوعی کتاب به لحاظ گسترده‌تر یا محدودتر بودن عنوان و محتوا نسبت به هم (حری، ۱۳۷۸).
- ۲-۴-۵. **فهرست مطالب** (سینائی، ۱۳۷۶): فهرست مطالب کتاب باید کاربردی باشد و مخاطب را برای پیدا کردن مطالب مورد نیاز خود یاری کند. هرچه فهرست مفصل‌تر و دقیق‌تر باشد، امکان آگاهی از مطالب بیشتر و دسترسی به آنها آسان‌تر است (سینائی، ۱۳۷۶).
- ۲-۴-۶. **ارزیابی پیشگفتار و مقدمه** (حری، ۱۳۷۸؛ صافی، ۱۳۶۴): پیشگفتار باید به بیان اطلاعات از محتوای کتاب، انگیزه‌ها و اهداف نویسنده، محدودیت‌های کار (اگر وجود داشته باشد) پردازد. همچنین خواننده را برای درک آسان‌تر متن یاری رساند (حری، ۱۳۸۷).
- (درباره کتاب‌های ترجمه) بیان هدف مترجم (صافی، ۱۳۶۴)، نوع ترجمه و محدودیت‌های کار باید در مقدمه یا پیشگفتار مترجم ذکر شود.
- ۲-۴-۷. **سبک و نثر** (گلچین معانی، ۱۳۴۸؛ مؤسسه روان‌شناسی دانشگاه تهران، ۱۳۵۱؛ فدائی، ۱۳۶۸؛ بخش طرح‌ها و تحقیقات دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۶۹؛ حسن‌لی، ۱۳۸۰؛ حضرتی، ۱۳۸۳): روشن بودن اصالت سبک و بیان نویسنده، گویا و روان بودن زبان کتاب و تناسب آن با موضوع و مخاطب از گزینه‌هایی است که در این بخش بررسی می‌شود. باید یادآور شد که این بخش تنها برای کتاب‌هایی که زبان اصلی آنها فارسی است بررسی می‌شود و کتاب‌های ترجمه در بخش وضعیت ترجمه بررسی خواهند شد.
- ۲-۴-۸. **ویژگی منحصربه‌فرد کتاب** (مؤسسه روان‌شناسی دانشگاه تهران، ۱۳۵۱؛ فدائی، ۱۳۶۸؛ غلام‌رضائی، ۱۳۷۶؛ حسن‌لی، ۱۳۸۰): این بخش گزینه‌هایی نظیر نوآوری و خلاقیت نویسنده را از دید موضوع، محتوا و سبک در بر می‌گیرد.
- ۲-۴-۹. **تحلیل مطالب** (مرتضوی کرونلی، ۱۳۶۴؛ سینائی، ۱۳۷۶؛ حسن‌لی، ۱۳۸۰؛ حضرتی، ۱۳۸۳؛ تیلور^۱، ۲۰۰۷): تحلیل مطالب یکی از گزینه‌های مهم نقد محتوایی کتاب است و در بررسی آن، بیان صرف مباحث یا به همراه داشتن تحلیل و نیز دقت و تناسب علمی تحلیل‌ها (در صورت وجود) در نظر گرفته می‌شود.

1. Taylor

- ۲-۱۰. میزان دستیابی نویسنده به هدف خود (به لحاظ موضوعی) (حری، ۱۳۸۷)؛ مرتضوی کرون، ۱۳۶۴؛ حضرتی، ۱۳۸۳): این بخش با توجه به بخش «هدف نویسنده به لحاظ موضوعی» بررسی می‌شود و باید گزینه‌هایی همچون دستیابی و یا عدم دستیابی نویسنده به هدف خود (حری، ۱۳۸۷) و یا دلایل دست نیافتن او به هدف (در صورت ناتوانی در رسیدن به هدف) در این بخش بررسی شود.
- ۲-۱۱. میزان دستیابی نویسنده به هدف خود (به لحاظ تطابق با مخاطب) (سینائی، ۱۳۷۶ و حضرتی، ۱۳۸۳): در این بخش میزان همخوانی و هماهنگی کتاب با سطح علمی مخاطب بررسی می‌شود.
- به این دلیل که دو بخش اخیر در بخش موضوعی (۱-۲-۱ و ۲-۱-۲) از هم تفکیک شده‌اند و تحلیل‌های مربوط به موضوع و مخاطب نیز با یکدیگر متفاوت است؛ در اینجا نیز به صورت جداگانه نوشته شده‌اند.
- ۲-۱۲. میزان پوشش مباحث اصلی کتاب (حری، ۱۳۷۸): اینکه تمام فصل‌ها به موضوع مربوط باشند، به همه جوانب فرعی موضوع به یک اندازه پرداخته شده باشد، عنوان هر بخش با مطالب آن همخوانی داشته باشد و مفاهیم فصل‌ها به یکدیگر مربوط باشند از گزینه‌هایی است که در این بخش بررسی می‌شود. همچنین در صورتی که کتاب از چندین نوشته (کتاب، مقاله و ...) تشکیل شده و به صورت مجموعه باشد، مواردی همچون منطقی بودن یا نبودن گزینش و گردآوری مطالب در یک مجموعه واحد نیز بررسی می‌شود (حری، ۱۳۸۷).
- ۲-۱۳. دیدگاه حاکم بر کتاب یا نشانه‌های سوگیری نویسنده (حری، ۱۳۸۷)؛ سینائی، ۱۳۷۶؛ کومار، ۱۳۷۸؛ پاول، ۱۳۷۹ و حضرتی، ۱۳۸۳): پیروی کتاب از فلسفه‌ای خاص یا جانب‌داری از آن (سینائی، ۱۳۷۶)، مشخص شدن این دیدگاه از سوی نویسنده، پردازش کافی آن در مطالب کتاب، تبلیغ عقیده‌ای خاص، دشمنی، تعصب، نقض بی‌منطق و نظایر آن در این بخش بررسی می‌شود (سینائی، ۱۳۸۷).
- ۲-۱۴. استقلال مطالب کتاب: منظور از این گزینه، کتاب‌هایی است که به خودی خود مستقل و قابل فهم نیستند و برای خواندن کتاب به منبع دیگری نیاز است؛ برای مثال ممکن است کتاب یا فیلم خاصی پیش‌زمینه فهم منبع مورد نظر باشد.
- ۲-۱۵. نتیجه‌گیری (فدایی، ۱۳۶۸ و «کتابشناسی گزارمانی»، ۲۰۱۰): این بخش در

صورت وجود نتیجه‌گیری بررسی می‌شود. اگر کتاب نتیجه‌گیری نداشته باشد، این گزینه نیز پاسخی نخواهد داشت. به اعتقاد پژوهشگران پژوهش حاضر، در صورت وجود نتیجه‌گیری؛ گزینه‌های منطقی بودن یا نبودن نتیجه‌گیری، تطابق نتیجه‌گیری با موضوع و مستند و تحلیلی یا ذوقی بودن آن باید بررسی شود. همچنین در زمینه تحلیل‌های مستند، به اعتبار مطالب استاد شده نیز توجه می‌شود.

۲-۲-۱۶. جدول‌ها و نمونه‌ها (ترکمنی آذر، ۱۳۷۸): در صورت وجود جدول‌ها و نمونه‌ها در کتاب گزینه‌هایی چون ضروری بودن آنها، کافی بودن آنها، تناسب موقعیت آنها در متن، همراه داشتن تحلیل و هدفمند بودن آنها در نظر گرفته می‌شود. باید یادآور شد، بررسی این قسمت در کتاب‌های ترجمه بر اساس متن ترجمه انجام می‌گیرد.

۲-۲-۱۷. پانویس‌ها و پی‌نوئیس‌ها: در صورت وجود پانویس در کتاب باید به ضروری بودن پانویس‌ها، کافی و کاربردی بودن توضیحات آنها، رعایت اصول نوشتن پانویس به لحاظ موقعیت آنها در متن و شیوه تنظیم عناصر آنها توجه کرد. این گزینه نیز در کتاب‌های ترجمه بر اساس متن ترجمه بررسی می‌شود.

۲-۲-۱۸. منابع (اینگل و کاسگریو، ۲۰۱۱): برای بررسی این بخش به گزینه‌های تعداد منابع، تنوع زبانی آنها (اینگل و کاسگریو، ۲۰۱۱) و معتبر و دست اول بودن آنها توجه می‌شود. همچنین رعایت شیوه صحیح استناددهی بر مبنای یکی از شیوه‌های استاندارد و رعایت این شیوه در سراسر کتاب، یک دستی چه درون متن و چه در فهرست منابع، وجود استنادات درون‌متنی و تطابق آنها با فهرست منابع در این بخش اهمیت دارد.

۲-۲-۱۹. نمایه‌ها (مرادی، ۱۳۷۹ و حسن‌لی، ۱۳۸۰): در صورت وجود نمایه گزینه‌هایی چون تنوع نمایه‌ها، تخصصی بودن آنها، تناسب آنها با نیاز مخاطب به لحاظ جامعیت و مانعیت و زبان نمایه‌سازی و نیز رعایت اصول نمایه‌سازی و یک‌دستی مدخل‌های نمایه را در نظر می‌گیریم. در کتاب‌های غیرفارسی، نمایه‌ها را بر اساس متن ترجمه بررسی می‌کنیم.

۲-۲-۲۰. وضعیت ترجمه (صافی، ۱۳۶۴): در تطبیق متن اصلی با متن ترجمه گزینه‌های رعایت نوع ترجمه، میزان پابندی به منبع اصلی، تخصص مترجم در رشته‌ای که به ترجمه پرداخته و اشراف او بر فن ترجمه، میزان روان بودن ترجمه، میزان تطبیق گرافیک متن ترجمه با متن اصلی و وضعیت نمایه‌ها در تطابق با متن اصلی، بررسی می‌شود.

خلاصه‌ای از چارچوب ارائه شده و عناصر اصلی آن را در جدول ۴ می‌توان مشاهده کرد:

جدول ۴. خلاصه‌ای از چارچوب پیشنهادی برای کتابشناسی توصیفی - تحلیلی

مؤلفه‌ها	گزینه‌ها	نوع کتابشناسی
	مشخصات کتاب معرفی نویسنده اجزای کتاب و رئوس مطالب	توصیفی
هدف نویسنده به لحاظ موضوعی هدف نویسنده به لحاظ نوع مخاطب نوع اثر به لحاظ تأثیرپذیری	موضوعی	تحلیلی
چاپ کتاب اعتبار ناشر اعتبار نویسنده تطابق عنوان با محتوای کتاب فهرست مطالب ارزیابی پیشگفتار و مقدمه سبک و نثر ویزگی منحصر به فرد کتاب تحلیل متن	بخش انتقادی/ارزشیابی	
میزان دستیابی نویسنده به هدف خود (به لحاظ موضوعی) میزان دستیابی نویسنده به هدف خود (به لحاظ تطابق با مخاطب) میزان پوشش اصلی مباحث کتاب دیدگاه حاکم بر کتاب یا نشانه‌های سوگیری نویسنده استقلال مطالب کتاب نتیجه‌گیری تحلیل وضعیت نمونه‌ها و جدول‌ها در کتاب پانویس‌ها و پی‌نویس‌ها منابع نمایه‌ها وضعیت ترجمه		

چنانچه محتوای جدول ۴ نشان می‌دهد، کتابشناسی تحلیلی حاوی جزئیات و معیارهای بیشتری نسبت به کتابشناسی توصیفی است و بیشترین حجم کار را در پژوهش حاضر به خود اختصاص داده است.

نتیجه‌گیری

چنان که بیان شد، چارچوب ارائه شده شامل دو بخش توصیفی و تحلیلی است. در بخش توصیفی، مشخصات کتاب از بخش‌هایی است که در تمامی کتابشناسی‌ها به آن پرداخته شده است؛ هرچند در ذکر جزئیات این مشخصات تفاوت‌هایی مشاهده می‌شود؛ برای مثال، در بعضی از کتابشناسی‌ها، طبقه‌بندی کتاب بر اساس نام نویسنده و در برخی دیگر بر اساس عنوان کتاب است. در چارچوب پیشنهادی حاضر، کتابشناسی بر اساس عنوان کتاب طبقه‌بندی می‌شود؛ زیرا با توجه به این اصل که «در کتب شرقی اسلامی، اسم کتاب اهمیت دارد» (ستوده، ۱۳۷۸) و ممکن است نام نویسنده، به ویژه در نسخه‌های قدیمی مشخص نباشد، شایسته‌تر است در تنظیم کتابشناسی‌ها بر نام کتاب تکیه شود. همچنین در هیچ‌یک از کتابشناسی‌های بررسی شده در این پژوهش به شابک کتاب اشاره نشده بود. به دلیل اینکه شابک کتاب به مثابه شناسه منحصر به فرد آن است و ثبت جهانی یک کتاب به وسیله آن انجام می‌گیرد، این گزینه کار جست‌وجوی سریع‌تر و آسان‌تر کتاب را فراهم می‌سازد. در زمینه معرفی نویسنده کتاب و آثار او تنها معدودی از نویسندگان به این موضوع، آن هم تنها در بررسی برخی کتاب‌های گنجانده شده در کتابشناسی پرداخته‌اند؛ در حالی که اگر خواننده از نویسنده و آثار او اطلاع داشته باشد، با زمینه فکری نویسنده بیشتر آشنا می‌شود و درباره علمی بودن یا نبودن کتاب بهتر داوری می‌کند.

بخش دوم چارچوب ذکر شده، بخش تحلیلی است. به دلیل اینکه بررسی موضوعی یک کتاب نیازمند مطالعه و تحلیل دقیق محتوایی آن است، این دو بخش در مجموعه بخش تحلیلی قرار می‌گیرند. منظور از «موضوعی»، نقاط تمرکز کتاب به لحاظ محتوای کلی کتاب، مخاطبان، نوع اثر و ذکر نتیجه‌گیری از محتواست. به اعتقاد محققان این پژوهش، ضروری است در این بخش یک معرفی کلی در این زمینه انجام شود تا مخاطب حد انتظار خود را از کتاب مشخص کند و کتاب را منصفانه و مطمئن ارزیابی کند؛ برای مثال، در صورتی که یک کتاب در بخش «نوع اثر» گزیده باشد، انتظار پوشش جامع مربوط به موضوع کتاب منطقی به نظر نمی‌رسد.

یکی از بخش‌هایی که در کانون توجه بسیاری از تهیه‌کنندگان کتابشناسی‌ها بوده، بیان سرفصل‌های تشکیل‌دهنده کتاب است. این بخش خواننده را با موضوع و محتوای کلی کتاب بیشتر آشنا می‌کند.

از آنجایی که این سه بخش، در چارچوب پژوهش حاضر، به تحلیل محتوایی کتاب نمی‌پردازند، در بخش توصیفی قرار گرفته‌اند.

مهمترین و پربارترین بخش این الگو، بخش انتقادی آن است؛ بخشی که درباره اهمیت و فایده کتاب و نکات قوت و ضعف آن سخن می‌گوید و به خواننده در شناخت هرچه بیشتر کتاب کمک می‌کند. به منظور یک‌دستی چارچوب ارائه شده در مرتب‌سازی گزینه‌های این بخش دو معیار کلی در نظر گرفته شده است: ۱. بررسی کتاب به ترتیب از ظاهر تا محتوای آن؛ ۲. بررسی کتاب به ترتیب عناصر تشکیل‌دهنده آن. منظور از معیار اول، آن است که ابتدا به ویژگی‌های صوری کتاب نظیر چاپ و ناشر و سپس به تصویر پرداخته شده است و منظور از معیار دوم آن است که بررسی از عنوان آغاز می‌شود، به نتیجه‌گیری می‌رسد و در نهایت، به نمایه ختم می‌شود. بیشتر گزینه‌های مربوط به چاپ کتاب، از کتاب‌های حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی استخراج شده است. گزینه‌هایی که در زیرمجموعه چاپ کتاب قرار گرفته‌اند، در بررسی یک کتاب، مهم‌ترین و ضروری‌ترین و تأثیرگذارترین عناصر به‌شمار می‌روند.

در این پژوهش از بررسی طرح روی جلد به دلیل ذوقی بودن آن صرفه نظر نموده‌ایم. از آن روی گزینه «نوع مخاطب» در بخش «جنس کاغذ» آورده شده است که برای مثال، در کتاب‌های علمی، داستانی یا کتاب‌های کودکان، به دلیل نوع مخاطب، جنس کاغذ باید متفاوت باشد.

از دیگر نکاتی که در ارزیابی تصاویر کتاب باید به آنها توجه داشت و در متون بررسی شده در این پژوهش نیز یافت نشد، محل قرار گرفتن تصاویر در جای مناسب، وضوح آنها و داشتن توصیف و تحلیل است. گزینه «هدفمند بودن» را نیز برای این قرار داده‌ایم تا مشخص شود تصاویر، بیهوده و غیرضروری در متن قرار نگرفته‌اند.

از آنجایی که «وضعیت نگارشی و ویرایشی کتاب» در فهم آن بسیار تأثیرگذار است، این گزینه نیز در چارچوب ارائه شده در پژوهش حاضر گنجانده شده است. در متون بررسی شده

به این گزینه اشاره شد؛ اما جزئیات آن مشخص نشده است. عناصری مانند بررسی صحیح بودن ساختار جمله، املا و نشانه‌های سجاوندی، از گزینه‌های فرعی‌ای بودند که محققان این پژوهش آنها را ضروری دانسته و در زیرمجموعه این گزینه قرار داده‌اند.

«اعتبار نویسنده» نیز از گزینه‌های مهمی است که برخی افراد به ضرورت آن اشاره کرده‌اند. این بخش بر اساس آنچه در بخش توصیفی برای معرفی پدیدآورنده اثر گفته شد بررسی می‌شود.

گزینه‌ای که به «اعتبار ناشر» می‌پردازد، به این دلیل در جایگاه عنصری مهم در چارچوب حاضر گنجانده شده است که تخصصی بودن و سابقه ناشر تأثیر بسیاری بر کیفیت صوری و محتوایی کتاب دارد و به مخاطب در یافتن کتابی مناسب‌تری می‌رساند.

یکی از نکات بسیار اساسی که باید در ارزشیابی یک کتاب به آن توجه کرد، «عنوان» آن است. عنوان در جایگاه اولین و تأثیرگذارترین عنصر در جذب و آگاهی‌بخشی به خواننده و نماینده اصلی مطالب یک کتاب، باید از ویژگی‌های لازم برخوردار باشد.

نکته‌ای که باید در گزینه «پیشگفتار و مقدمه» به آن توجه کرد این است که در کتاب‌های ترجمه، مترجم باید پیشگفتار یا مقدمه‌ای را که به روشنی هدف ترجمه، نوع و محدودیت‌های آن را مشخص می‌کند فراهم کند. باید یادآور شد به دلیل اینکه در متون، تفاوت لغوی و محتوایی پیشگفتار و مقدمه به درستی مشخص نشده است، محققان پژوهش حاضر آنها را در یک بخش ذکر کرده‌اند. در کتاب‌هایی که به صورت گزیده، تلخیص و یا اقتباس هستند، باید دلایل و معیارهای گزیده، تلخیص یا اقتباس در مقدمه یا پیشگفتار ذکر شود.

به گزینه «سبک و نثر» نیز تنها در برخی متون، آن هم بدون ذکر جزئیات، اشاره‌ای گذرا شده بود که برای برطرف کردن این کاستی، در پژوهش حاضر، به عناصری مهم همچون مشخص بودن اصالت سبک و بیان نویسنده، گویا و روان بودن زبان و تناسب آن با موضوع و مخاطب توجه شده است.

در بخش «ویژگی‌های منحصربه‌فرد کتاب»، به جنبه‌های ابداعی اثر توجه می‌شود. نوآوری کتاب در مقایسه با دیگر کتاب‌های پیشین در حوزه‌ای خاص سنجیده می‌شود. یک کتاب منحصربه‌فرد باید برای مخاطبان، موضوعی تازه داشته باشد یا به لحاظ سبک و محتوا برتر از کتاب‌های پیشین در همان حوزه باشد.

درباره بخش «تحلیل مطالب» باید گفت که این بخش بر غنای مطالب می‌افزاید و نماینده ارزش علمی یک کتاب است. وجود تحلیل‌های قوی‌تر و مستندتر نشان‌گر توانمندی و اشراف نویسنده بر موضوع است.

بخش بعد، متمرکز بر «تحقق هدف موضوعی نویسنده» است. یک نویسنده توانمند باید هدف خود را به لحاظ موضوع، از ابتدا تا انتهای متن در نظر داشته باشد و از اشاره به مطالبی که مرتبط به موضوع نیستند و ذهن مخاطب را از آن دور می‌کنند خودداری کند. این نکته در زمینه نوع مخاطب نیز باید رعایت شود؛ به طوری که محتوا به همان طریق که انتظار می‌رود با سطح مخاطبان به لحاظ جنبه‌های مختلف همخوانی داشته باشد.

درباره «میزان پوشش مباحث اصلی کتاب»، اشاره به این نکته بایسته است که به همه موضوع‌های فرعی کتاب به یک میزان پرداخته شود؛ هر چند اهمیت و پیچیدگی موضوع فرعی و تناسب عنوان هر بخش با محتوای آن را نیز باید در کانون توجه قرار داد.

به دلیل اینکه هم‌پوشانی «دیدگاه حاکم بر کتاب» و «نشانه‌های سوگیری نویسنده» بسیار و تفکیک آنها دشوار است، با هم در یک بخش و زیر عنوان «دیدگاه حاکم بر کتاب یا نشانه‌های سوگیری نویسنده» آورده شده‌اند. این نتیجه به شیوه آزمایشی و ضمن بررسی چندین کتاب به دست آمده است. برای نمونه، در یکی از کتاب‌های بررسی شده، نویسنده‌ای که دیدگاه مارکسیستی داشت با تعصب از آن دیدگاه دفاع کرده و این عامل باعث شده بود که تحلیل‌های او منطقی و مستند نباشد و کتاب بر اساس گرایش نویسنده به یک دیدگاه خاص نوشته شده باشد.

بخش «استقلال مطالب کتاب» که محققان این پژوهش در چارچوب قرار داده‌اند، با توجه به بررسی چند کتاب به شیوه آزمایشی آورده شده است؛ زیرا برای درک مطالب بعضی از کتاب‌ها، خواندن کتابی دیگر یا فیلمی خاص بایسته به نظر می‌رسید و خواننده هنگام مطالعه چارچوب درمی‌یابد که پیش از مطالعه کتاب اصلی، باید منابع پیش‌نیاز آن را جست‌وجو و واکاوی کند.

در صورت وجود «نتیجه‌گیری» در کتاب، باید به دو بخش پرداخته شود: ۱. نوع نتیجه‌گیری؛ یعنی اینکه آیا بخشی جداگانه در کتاب با عنوان نتیجه‌گیری وجود دارد یا نتیجه

بحث را باید از محتوای کتاب دریافت؛ ۲. باید به مطالبی مانند منطقی و علمی بودن نتیجه‌گیری و مطابقت آن با موضوع توجه شود.

اگر کتاب «جدول یا نمونه» نداشته باشد، این بخش نیز بررسی نمی‌شود؛ اما اگر کتاب دارای جدول یا نمونه باشد، بررسی آنها بسیار ضروری است؛ زیرا اگر جدول‌ها یا نمونه‌ها با هدفی خاص در کتاب قرار نگرفته باشند یا موقعیت آنها در متن، مناسب یا تعدادشان کافی نباشد، حضور آنها در متن بسیار ناکارآمد است. این موضوع علاوه بر زیاد کردن حجم کتاب، خواننده را نیز دچار سردرگمی می‌کند. به دلیل اینکه احتمال دارد تطابق جدول‌ها و نمونه‌ها در کتاب ترجمه شده با متن اصلی برای منتقد میسر نشود، محققان پژوهش حاضر بررسی این گزینه را در متن‌های ترجمه، در این بخش گنجانده‌اند.

برای اینکه میزان کاربردی و ضروری بودن «پانویس‌ها و پی‌نویس‌ها» در متن مشخص شود، بخشی جداگانه به این موضوع اختصاص یافته است.

از آنجایی که تنها در یکی از منابع به تعداد و دست اول بودن منابع مورد استفاده در کتاب اشاره شده بود، پژوهشگران این تحقیق در بخش «منابع» به گزینه‌های دیگری نیز توجه کرده‌اند؛ گزینه‌هایی مانند تنوع زبانی که دلیل یادکرد آن احتمال غنی‌تر شدن مطالب، تحلیل‌ها و به طور کلی محتوای اثر است. زیرا نویسنده از منابع زبان‌های مختلف نیز سود برده است. باید یادآور شد تنها تعدد منابع و تنوع زبانی و پیوستگی و انسجام آنها، دلیل برتری منبع نیست و آنچه در عمل به کیفیت منبع می‌افزاید، حضور فعال نویسنده در بیان مطالب و نقش وی در تحلیل‌های صحیح و پرهیز از گردآوری و کنارهم چیدن صرف مطالب است. برای پیشگیری از این نوع ارزیابی ناقص، به این نکات در دو بخش «تحلیل متن» و «نتیجه‌گیری» توجه شده است. از دیگر نکات مورد توجه در زمینه منابع که بیشتر جنبه فنی دارد، رعایت اصول استاندارد و استناددهی است. با توجه به تنوع این استاندارد، لازم است نویسنده از همان ابتدا یک شیوه مناسب با حوزه تخصصی خود را انتخاب و آن را در سراسر کتاب رعایت کند. همچنین توجه به استادهای درون‌متنی که به گونه‌ای دلیل بر مستند بودن مطالب است و تطابق این استاداها با فهرست منابع در پایان کتاب (یا فصل‌ها) ضروری است.

منابعی معدود به مقوله «نمایه» در کتاب، اشاره کرده‌اند؛ اما به جزییات ارزشیابی نمایه‌ها

نپرداخته‌اند. به طور کلی وجود نمایه در کتاب، یکی از نشانه‌های اساسی برتری یک کتاب به‌شمار می‌رود؛ اما کافی نیست. در بررسی کتاب، به کیفیت و کمیت نمایه‌های موجود نیز باید توجه شود. با توجه به محتوای کتاب، وجود نمایه‌های مختلف از جمله نمایه موضوعی، نویسنده و اعلام بایسته به نظر می‌رسد. همچنین توجه به مخاطب، عنصری مهم در تهیه نمایه است. نقش نمایه در کتاب‌هایی که به معرفی مجموعه‌هایی از افراد، موضوعات، مکان‌ها و... می‌پردازند، بیشتر نمایان است. از بین انواع نمایه، نمایه موضوعی به علت انعکاس محتوای کلی کتاب بسیار مفید است. ویژگی‌هایی چون جامعیت، مانعیت و زبان نمایه‌سازی و یک‌دستی مدخل‌ها در تهیه نمایه باید در نظر گرفته شود. منظور از جامعیت، گستردگی پوشش مطالب و موضوعات کتاب است و منظور از زبان نمایه‌سازی آن است که مشخص شود آیا مدخل‌های انتخاب شده برگرفته از متن کتاب یا ذهن نویسنده هستند یا اینکه بر اساس متونی استاندارد همچون اصطلاح‌نامه‌ها و سرعنوان‌ها تنظیم شده‌اند؟ مورد اول، زبان طبیعی و مورد دوم، زبان کنترل شده است. تمامی این ویژگی‌ها به مخاطب کتاب باز می‌گردد و باید طوری باشد که او را در بازیابی اطلاعات یاری رساند.

با توجه به ترجمه بودن برخی کتاب‌ها، گنجاندن بخشی به نام «ترجمه» در چارچوب ارائه شده ضروری است. اگر متن ترجمه بدون قیاس آن با متن زبان اصلی بررسی شود، نقد کتاب ناقص است. در تطبیق متن اصلی با متن ترجمه، مترجم باید نوع ترجمه‌ای را که در نظر داشته (که البته لازم است در مقدمه یا پیشگفتار خود به آن اشاره کند) در سراسر کتاب رعایت نماید. همچنین مترجم باید به منبع اصلی پایبند باشد و از هدف اصلی نگارش که مد نظر نویسنده زبان اصلی است منحرف نشود. مترجم باید خود در حوزه آن موضوع متخصص باشد و علاوه بر آن، بر اصول و فنون ترجمه نیز اشراف داشته باشد. به علاوه، متن ترجمه باید به لحاظ تک تک عناصر متن مانند عنوان، گرافیک و نمایه‌ها با متن اصلی تطابق داشته باشد. گاهی نیز تغییراتی که مترجم در متن می‌دهد، تغییراتی سودمند ارزیابی می‌شود؛ برای مثال، گنجاندن نمایه‌ای غنی در انتهای یک کتاب ترجمه در حالی که متن اصلی آن فاقد آن است کاری مثبت به‌شمار می‌رود. بدیهی است رعایت تمام موارد یاد شده در بخش ترجمه، زمانی امکان‌پذیر است که منتقد بدون هیچ‌گونه محدودیتی به متن اصلی دسترسی داشته باشد. در صورت دسترسی نداشتن

به متن اصلی، باید جوانب احتیاط را در بررسی بعضی موارد و نسبت دادن وضعیت آن به متن اصلی رعایت کند.

باید یادآور شد که محققان هیچ‌گونه ادعایی بر جامع و مانع بودن این چارچوب پیشنهادی ندارند و این چارچوب ممکن است کاستی‌هایی داشته باشد. از این رو، بهره‌گیری از نظرات محققان و متخصصان و مخاطبان این پژوهش در بهسازی و اصلاح این چارچوب بسیار سودمند خواهد بود. در این پژوهش، محققان با محدودیت‌هایی نیز روبه‌رو بوده‌اند؛ محدودیت‌هایی همچون نبود امکان مشاهده و بررسی کامل همه کتابشناسی‌های تهیه شده در ایران و دسترسی نداشتن به تمام متون و چارچوب‌های کتابشناسی نوشته شده به زبان‌های دیگر که مسلماً می‌توانست در پربارتر شدن این پژوهش مؤثر واقع شود.

پیشنهاد می‌شود محققان، منتقدان و تهیه‌کنندگان کتابشناسی از این چارچوب چه در تهیه و چه نقد کتابشناسی استفاده کنند تا هم اثر آنها نظام‌مندتر و علمی‌تر باشد و هم با نقد و نظرهای خویش به اصلاح و کامل‌تر شدن این چارچوب کمک کنند. همچنین پیشنهاد می‌شود پژوهشی جامع و مشابه با این پژوهش با تأکید بر متون غیرفارسی انجام شود.

منابع

- آرمند، محمد (۱۳۷۸). کتابشناسی گزیده علوم تربیتی. تهران: سمت.
- آرمین، محسن (۱۳۷۷). کتابشناسی انقلاب اسلامی ایران ۱۳۷۲-۱۳۵۷. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- احدی، حسین (۱۳۶۶). کتابنامه توصیفی روان‌شناسی. مشهد: آستان قدس رضوی.
- اذکایی، پرویز (۱۳۷۳). کتابشناسی همدان از ۱۳۷۰ ه.ق تا ۱۳۷۰ ه.ش. همدان: مرکز مطالعات فرهنگی استان همدان.
- افشار، ایرج (۱۳۴۶). کتابشناسی ده‌ساله (۱۳۴۲-۱۳۳۳) کتاب‌های ایران. تهران: انجمن کتاب.
- _____ (۱۳۵۷). فهرست مقالات فارسی. تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
- بابازاده، شهلا (۱۳۵۷). فهرست توصیفی سفرنامه‌های آلمانی موجود در کتابخانه ملی ایران. تهران: انتشارات کتابخانه ملی.
- باقرزاده ارجمندی، میراحمد (۱۳۸۱). کتابشناسی توصیفی استاد مرتضی مطهری. تبریز: مؤسسه تحقیقاتی علوم اسلامی انسانی دانشگاه تبریز.

- بخش طرح‌ها و تحقیقات دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی (۱۳۶۹). کتابشناسی توصیفی جغرافیا. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- بکایی، محمدحسین (۱۳۶۸). کتابنامه انقلاب اسلامی (کتابشناسی توصیفی - موضوعی). تهران: بی‌نا.
- بیگدلی، زاهد (۱۳۸۶). مرجع‌شناسی عمومی لاتین. تهران: سمت.
- پاول، رونالد ار. (۱۳۷۹). روش‌های اساسی پژوهش برای کتابداران. ترجمه نجلا حریری. تهران: مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی.
- ترکمنی آذر، پروین (۱۳۷۸). کتابشناسی گزیده توصیفی تاریخ ایران در دوره اسلامی (تا پایان قاجاریه). تهران: سمت.
- تسیحی، محمدحسین (۱۳۵۰). نسخه‌های خطی کتابخانه گنج‌بخش. راولپندی: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
- تفضلی، مسعوده (۱۳۵۵/۲۵۳۵). فهرست مشترک توصیفی کتاب‌های روان‌شناسی. تهران: انتشارات کتابخانه ملی.
- تقی‌پور، محمد و جکتاجی، احمد (۱۳۵۵/۲۵۳۵). فهرست توصیفی سفرنامه‌های انگلیسی موجود در کتابخانه ملی ایران. تهران: انتشارات کتابخانه ملی.
- جهاد دانشگاهی اصفهان (۱۳۷۰). کتابشناسی توصیفی توسعه. اصفهان: جهاد دانشگاهی.
- جهان‌پناه، سیمین‌دخت (۱۳۷۱). فهرست تحلیلی کتاب‌ها و اسناد آموزشی یونسکو و مؤسسات بین‌المللی وابسته در دهه ۱۰. تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
- حری، عباس (۱۳۸۵). آیین نگارش علمی. تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور.
- حسن‌لی، کاووس (۱۳۸۰). فرهنگ سعدی پژوهی. شیراز: بنیاد فارس‌شناسی.
- حسن‌لی، کاووس و حسام‌پور، سعید (۱۳۸۹). کارنامه تحلیلی خیام‌پژوهی در ایران (۱۳۸۰-۱۳۰۰). تهران: نشر علم.
- حسینی، سید حمید (۱۳۷۲). کتابشناسی اندیشه سیاسی. تهران: وزارت امور خارجه.
- حضرتی، حسن (۱۳۸۳). مآخذشناسی توصیفی تاریخ تشیع امامیه در ایران. تهران: انتشارات پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
- خاکساری، محمدعلی (۱۳۶۷). کتابشناسی خراسان. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- خیام‌پور، عبدالرسول (۱۳۴۰). فرهنگ سخنوران. تبریز: چاپخانه شرکت سهامی چاپ کتاب آذربایجان.
- دانش‌پژوه، محمدتقی (۱۳۴۸). فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. تهران: دانشگاه تهران.
- دبیرخانه شورای عالی عشایر ایران (۱۳۶۶). منابع و مآخذ عشایر ایران. تهران: دبیرخانه شورای عالی عشایر ایران.

- ستوده، غلامرضا (۱۳۷۱). مرجع‌شناسی و روش تحقیق در ادبیات فارسی. تهران: سمت.
- سینایی، علی (۱۳۷۶). مجموعه‌سازی در کتابخانه‌ها. ج ۱. تهران: سمت.
- شالچی توسی، محمود (۱۳۷۴). کتابشناسی توصیفی صنعت چاپ. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی/معارف امور فرهنگی.
- صافی، قاسم (۱۳۶۴). کلیات روش تألیف و نقد و اصلاح. تهران: چاپخانه ارشاد.
- صداقت کیش، جمشید (۱۳۸۲). کتابشناسی توصیفی فرهنگ مردم فارس. شیراز: بنیاد فارس‌شناسی.
- عارف، نصر محمد (۱۳۸۴). منابع و آثار سیاسی اسلامی. تهران: نشر نی.
- غلام‌رضایی، محمد (۱۳۷۶). روش تحقیق و شناخت مراجع ادبی. تهران: انتشارات جامی.
- فدایی (عراقی)، غلام‌رضا (۱۳۶۸). گزیده کتابشناسی توصیفی اسلامی. تهران: دفتر نشر و فرهنگ اسلامی.
- کمای‌فرد، سعیده (۱۳۸۰). کتابشناسی گزیده توصیفی زبان و ادبیات فارسی. تهران: سمت.
- کومار، کریشان (۱۳۷۸). روش‌های پژوهش در کتابداری و اطلاع‌رسانی. ترجمه فاطمه رهادوست، تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- گلبن، محمد (۱۳۵۴). کتابشناسی صادق هدایت. تهران: انتشارات توس.
- گلبن، محمد و شکیب‌آذر، احمد (۱۳۸۵). فهرست توصیفی مقالات، جشن‌نامه‌ها و یادنامه‌ها. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- گلچین معانی، احمد (۱۳۴۸). تاریخ تذکره‌های فارسی. تهران: دانشگاه تهران.
- لاریجانی، حسن و ملک‌پور، مسعود (۱۳۵۴). کتابنامه گزیده تعاونی (توصیفی). همدان: دانشگاه بوعلی سینا.
- مدرسی طباطبایی، حسین (۱۳۵۳). کتابشناسی آثار مربوط به قم. قم: چاپ حکمت.
- مرادی، نورالله (۱۳۷۹). مرجع‌شناسی. تهران: فرهنگ معاصر.
- مرتضوی کرون، علیرضا (۱۳۶۴). ضوابط و اصول نقد کتاب‌های کودکان و نوجوانان. تهران: انتشارات کانون فرهنگ و هنر اسلامی.
- مسرت، حسین (۱۳۷۳). کتابشناسی نخستین گام اطلاع‌رسانی است. فصلنامه اطلاع‌رسانی، ۱۱ (۱)، ۶۹-۸۴.
- مؤسسه روان‌شناسی دانشگاه تهران (۱۳۵۱). کتابنامه روان‌شناسی. تهران: دانشگاه تهران.
- مولوی، فرشته (۱۳۷۱). کتابشناسی داستان کوتاه (ایران و جهان). تهران: نیلوفر.
- مهرابی، مسعود (۱۳۷۱). کتابشناسی سینما در ایران. تهران: انتشارات راد.
- مهبیار، محمد (۱۳۸۱). کتابشناسی دستور زبان فارسی. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- میراحمدی، مریم (۱۳۶۹). کتابشناسی تاریخ ایران در دوران باستان. تهران: امیرکبیر.
- نصر، سیدحسین (۱۳۷۰). کتابشناسی توصیفی منابع تاریخ علوم اسلامی. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

- نوربخش، سیدمرتضی (۱۳۷۹). کتابشناسی گزیده توصیفی جامعه‌شناسی. تهران: سمت.
- نیکنام، مهرداد (۱۳۸۱). کتابشناسی حافظ. شیراز: مرکز حافظ‌شناسی.
- وزارت ارشاد اسلامی (۱۳۶۴). فهرست برگه‌های کتابخانه‌های عمومی کشور. تهران: وزارت ارشاد اسلامی.
- _____ (۱۳۶۵). فهرست موضوعی کتب و مقالات درباره زن. تهران: وزارت ارشاد اسلامی.
- همایونفرد، محمدصادق (۱۳۶۲). فهرست توصیفی سفرنامه‌ها و کتاب‌های تاریخی روسی موجود در کتابخانه ملی ایران. تهران: انتشارات کتابخانه ملی.

References

- Annotated Bibliography* (2010). Retrived 7 February, 2011, from: http://www.lc.unsw.edu.au/onlib/annotated_bib.html
- Annotated Bibliography* (2011). Retrived 3 February, 2011, from: http://www.unc.edu/depts/wcweb/handouts/annotated_bibliographies.html
- Engle, Michael and Cosgrave, Tony (2011). *Critically Analyzing Information Sources*. Retrived 7 April, 2011, from: <http://.library.cornell.edu/ref/research/skill26.htm>
- Henning, Teresa (2011). *Preparing an Annotated Bibliography*. Retrived 7 April, 2011, from: www.lupui.edu/~Uwc
- How to prepare an annotated bibliography* (2011). Retrived 7 March, 2011, from: <http://library.concordia.ca/help/how to/annotatedbibliog.php>
- Taylor, D. B. (2007). *Guide to Writing a Critical Bibliography*. Retrived 2 October, 2010, from: hswriting.library.utoronto.ca/index.php/hswriting/article/.../1458

به این مقاله این‌گونه استناد کنید:

- عبدی، لیل؛ صیادکوه، اکبر و سادات طاهریان، آمنه (۱۳۹۱). پیشنهاد چارچوبی نو برای کتابشناسی توصیفی - تحلیلی با تأکید بر دیدگاه انتقادی. *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، ۱۹ (۱)، ۵۱-۲۱.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی